

Макроекономіка

Олександр КРУТИЛКО

**ОСНОВНІ НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ
ІНВЕСТИЦІЙНОЇ ПРИВАБЛИВОСТІ
ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ****Резюме**

Здійснено комплексний аналіз інвестиційного середовища України в порівнянні з іншими країнами, а також визначено потенціал залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. На підставі дослідження сформульовано основні несприятливі чинники інвестиційного середовища та запропоновано шляхи його покращення.

Ключові слова

Прямі іноземні інвестиції, інвестиційний потенціал, інновації, інноваційний розвиток, Україна, країни Центрально-Східної Європи.

Класифікація за JEL: F21.

© Олександр Крутилко, 2011.

Крутилко Олександр, Львівський національний університет ім. Івана Франка, Україна.

Постановка проблеми. В останні роки у практичній і теоретичній діяльності експерти та науковці значну увагу приділяють проблемам побудови ефективної системи залучення прямих іноземних інвестицій. Водночас Україна залишається серед країн з найменш привабливим інвестиційним кліматом, що підтверджує низка міжнародних рейтингів та оцінок. Тому виникає потреба в поглибленні та прискоренні в Україні економічних і регулятивних реформ.

Ступінь вивчення проблеми. Питання розкриття інвестиційного потенціалу України та активізації притоку прямих іноземних інвестицій в національну економіку є дуже актуальним. Серед зарубіжних учених цій тематиці приділяють увагу С. Глінкіна, Х. Грей, М. Копіцова, Р. Мірдала, Я. Регнітзер, В. Шабанов та ін. Серед вітчизняних науковців дослідженням покращення інвестиційного клімату України займаються С. М. Кадочников, В. В. Козюк, В. В. Мельник, О. М. Мозговий, А. М. Поручник, Н. О. Татаренко, В. Г. Федоренко, А. С. Філіпенко. Однак ці дослідження не є завершеними, оскільки Україна постає перед новими внутрішніми та зовнішніми викликами, що вимагають пошуку нових рішень та інструментів залучення прямих іноземних інвестицій.

Актуальність теми дослідження. Прямі іноземні інвестиції є ефективним ресурсом функціонування та розвитку економіки. Україна відчуває гостру потребу в іноземному капіталі. Однак для зацікавлення іноземного інвестора необхідно забезпечити сприятливі умови прямого іноземного інвестування. В Україні назріла потреба кардинальної зміни ділового іміджу. Усі зусилля держави повинні були спрямовані на забезпечення сприятливих умов ведення як національного, так і міжнародного бізнесу.

Постановка задачі. Мета дослідження – здійснити всебічний аналіз інвестиційного середовища України, виявити чинники, що перешкоджають інтенсивному залученню прямих іноземних інвестицій в економіку України. На основі досвіду інших країн, зокрема країн ЦСЄ, запропонувати шляхи виходу з інвестиційної кризи та методи збільшення обсягів залучення іноземного капіталу. У процесі дослідження використано методи порівняння, групування, зіставлення, вибірки, а також графічний метод.

Виклад основного матеріалу. Зі здобуттям незалежності на законодавчому рівні було затверджено курс України на інтеграцію до ЄС, що передбачає сповідування європейських принципів демократії, економічних свобод та відкритості країни для іноземних інвесторів. Залучення та заохочення прямих іноземних інвестицій було і залишається важливим компонентом програми проведення економічних реформ в Україні, трансформації економіки та адаптації її до європейських стандартів. З метою створення та вдоско-

налення національного інвестиційного середовища прийнято низку законів та нормативних актів, які визначають режим інвестиційної діяльності в Україні. Основоположними є Закони України «Про інвестиційну діяльність» (1991 р.), «Про режим іноземного інвестування» (1996 р.), «Про транскордонне співробітництво» (2004 р.) та інші, які визначили основні принципи залучення прямих іноземних інвестицій та регулювання діяльності іноземних інвесторів в Україні.

Крім основних законів та численних поправок до них видано ще близько 20 Указів Президента України та 35 Постанов Кабінету Міністрів України, які були покликані вдосконалити та спростити регулювання діяльності іноземних інвесторів. Однак доволі часто політика держави в даній галузі є непослідовною та суперечливою, що призводить до ускладнення інвестиційної діяльності. Прикладом може бути Закон України «Про створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон» (СЕЗ) (1992 р.), який надавав значні пільги підприємствам з іноземним капіталом, однак був практично скасований у 1996 році. Цей Закон став поштовхом до активного розвитку СЕЗ – за час їх діяльності відрахування до бюджету зросли майже вдвічі, обсяг виробленої продукції – у 6 разів, зайнятість – утричі. Однак часті зловживання призвели до майже повного скасування пільг, реформування, а подекуди і ліквідації СЕЗ [2].

Іноземні інвестори значним недоліком інвестиційного середовища України вважають правову, політичну та економічну непередбачуваність, відносять її до країн із підвищеними інвестиційними ризиками та вказують на неефективну дієздатність механізмів забезпечення ринкових прав і свобод іноземних інвесторів, захисту їхньої майнових прав та інтересів [11]. За показником несанкціонованого розкриття корпоративної інформації та рівнем забезпечення прав власності Україна посідає 60 місце серед 70 найбільших країн світу [3]. Також неабияку занепокоєність в іноземних інвесторів викликає рівень довіри до судової системи, корупція, захист інтелектуальної власності тощо [11].

За результатами проведеного дослідження ринкових умов Європейський центр оцінив підприємницький ризик в Україні в 75 % та відзначив тенденцію до його погіршення. Основними негативними чинниками інвестиційного середовища України, висвітленими в цьому звіті, стали недосконалість законодавства у сфері корпоративного управління, складність системи реєстрації, непрозорість відомостей про акціонерів, часті випадки рейдерських захоплень підприємств тощо. Загалом, переважна більшість експертних оцінок вказують на низьку інвестиційну привабливість України для іноземних інвесторів [1].

Вагомою структурною проблемою залучення прямих іноземних інвестицій в Україну є екстенсивний характер їх спрямування. Так, частка іноземного капіталу, що надходить у промисловість, скоротилася після 2003 року

більш ніж удвічі, найбільше в машинобудування, харчову, легку промисловість – утричі, в інфраструктуру – вдвічі, металургійну, нафтохімічну, хімічну – у 1,5 разу. Водночас надходження їх у нерухомість подвоїлась, а у фінансовий сектор – у придбання активів банків – потроїлась [5]. Незважаючи на таке зростання фінансового та банківського секторів, під час економічної кризи вони зазнали значної рецесії. Уже до 2008 року 40 % капіталу українських банківських установ перебували у власності іноземних інвесторів. Необхідної фінансової підтримки від материнських структур у розпал кризи вони не отримали.

Подібна ситуація склалася й у країнах ЦСЄ – Угорщині, Естонії, Литві, Латвії, Болгарії, де банки так і не дочекалися необхідної підтримки від іноземних власників активів. Ще більш наочно негативні наслідки неконтрольованого залучення прямих іноземних інвестицій проявилися в Угорщині, де частка іноземного капіталу в окремих галузях економіки, включно з банківським сектором, ще до вступу до ЄС становила 70-100 %. Іноземні компанії продовжували спрямовувати інвестиції в лізингові, страхові компанії, банківський сектор, торгові мережі. Але це не дало вагомого економічного ефекту для країни, й Угорщина найважче серед країн ЦСЄ долала наслідки кризи. Так, у 2004–2008 роках приріст прямих іноземних інвестицій в Угорщину був одним із найвищих у регіоні, а темпи зростання ВВП в цей же період становили лише 1,3 %, тобто були в 2,5 разу нижчі, ніж у середньому в країнах ЦСЄ [4].

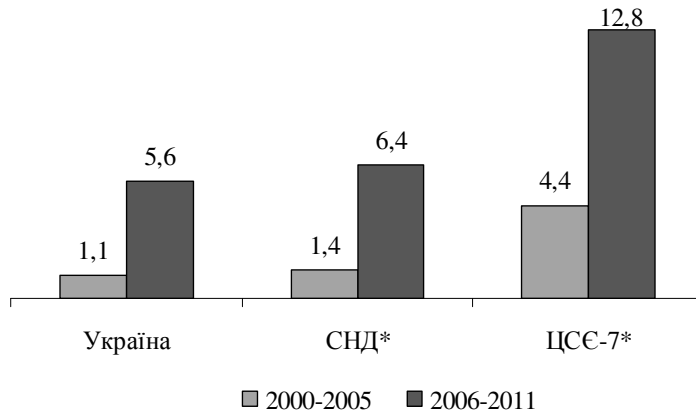
Враховуючи даний досвід країн ЦСЄ, Україна має виважено підходити до залучення іноземного капіталу та перестраховувати себе від таких дисбалансів системою формування пріоритетів для іноземних інвесторів. Необхідно стимулювати їх до інвестування в сектори реальної економіки з переорієнтацією з екстенсивного на інтенсивний, інфраструктурний та інноваційний напрями, які найбільше потребують капіталовкладень.

Для досягнення цієї мети в Україні є достатньо передумов: вигідне геополітичне положення, кваліфікована робоча сила, багаті природні ресурси, незадоволений попит населення та ненасичений ринок товарів та послуг, недостатня конкурентоспроможність національних виробників. За багатьма рейтингами Україну відносять до числа країн з великим потенціалом залучення прямих іноземних інвестицій. Наприклад, за індексом глобалізації, який щороку формується на основі 14 показників політичного, економічного, соціального характеру журналом *Foreign Policy*, серед 72 найбільших країн, що виробляють 90 % світового ВВП, Україна посідає 43 місце [12]. За індексом потенціалу залучення прямих іноземних інвестицій, який вираховує UNCTAD, Україна перебуває на 48 місці серед 141 країни [15].

МБРР та МФК підрахували можливості України в залученні прямих іноземних інвестицій, які становлять 100–120 млрд дол. США [7]. Однак у реальності цей потенціал використовують недостатньо (рис. 1).

Рисунок 1

Середньорічні темпи залучення прямих іноземних інвестицій по країнах світу, млрд дол. США

(*) – усереднене значення в кожній країні регіону за вказаний період.

Розраховано за даними [5, 15]: розрахунки автора.

За період найбільш динамічного розвитку економіки України (з 1999 до 2008 рр.) обсяги залученого іноземного капіталу зросли майже в 10 разів. Однак цього виявилось недостатньо навіть для початку оновлення промисловості – частка п'ятого технологічного укладу в виробництві, який у розвинутих країнах займає більше третини, в Україні за цей період навіть знизилася з 3 до 2 % [8]. Особливістю прямого іноземного інвестування в Україну є надходження переважної частки іноземного капіталу в уже наявні підприємства, шляхом приватизації державного майна. Лише менше 10 % спрямовується у створення нових підприємств (greenfield investment), що значно нижче від середньоєвропейського показника та показника у країнах ЦСЄ [5]. Саме з приватизаційними процесами пов'язують збільшення надходжень прямих іноземних інвестицій до України. Так, у 2001 році це була приватизація кількох великих компаній з виробництва та розподілу електроенергії (обленерго), у 2003 році – підприємств хімічної галузі, у 2005 році – повторна приватизація металургійного комбінату «Криворіжсталь», що принесла рекордну суму прямих іноземних інвестицій у розмірі 4,3 млрд дол. США. У 2006 році уперше такі значні обсяги іноземного капіталу надійшли головним чином у формі злиття та придбання (mergers and acquisitions – M&A), зокрема в банківському секторі (придбання австрійською фінансовою групою Reiffeisen

International, у серпні 2005 року 93,5 % акцій банку «Аваль» вартістю 1,028 млрд дол. США; купівля в березні 2006 французькою фінансовою групою Credit Agricole 100 % акцій Індекс банку тощо). Найбільшого річного обсягу залучення прямих іноземних інвестицій Україні вдалося досягти у 2007 році – майже 8 млрд дол. США [5].

Україна за обсягами прямих іноземних інвестицій на жителя поступається країнам СНД, а за співвідношенням обсягу інвестицій до ВВП значно поступається світовим показникам та країнам ЦСЄ. Крім того, в останні 10 років у структурі залучення прямих іноземних інвестицій в країнах походження сталися диспропорції. Так, основним донором іноземного капіталу в Україну є Кіпр – 22 %, і його частка з 2003 року виросла на 10 в. п. Однак, на думку багатьох експертів, це, фактично, капітал українських компаній, який повертається до України зі статусом прямих іноземних інвестицій та під захистом відповідного законодавства з метою отримання пільг та преференцій. На користь цього твердження свідчить також структура виходу інвестицій з України. Переважну їх більшість спрямовано саме на Кіпр – 90 % [5]. А більшість інвестицій з Кіпру, відповідно, надходять до України [15]. Такі схеми використовує український бізнес і на Вірджинських (3,3 %), Багамських (0,9 %) островах, у Панамі, Белізі (0,1 %) та ін. [9]. За дослідженнями фахівців компанії Ernst and Young, більше половини прямих іноземних інвестицій з Нідерландів та близько третини австрійських також є реінвестованим капіталом українських компаній [10].

В Україні сталося значне погіршення інвестиційного середовища під час світової кризи. Протягом 2008–2011 років національний кредитний рейтинг України міжнародними рейтинговими агентствами понижувався 9 разів. Передусім причиною було значне падіння ВВП – майже на 15 % у 2009 році, а також зростання дефіциту бюджету та державного боргу до 16 %, зниження темпів внутрішнього та зовнішнього інвестування, неефективне проведення реформ та повільний вихід з кризи [5]. Внаслідок цього в рейтингу економічної свободи Україна знизилась з 134 місця у 2007 до 164 місця у 2011 році. Схоже падіння мало місце й у рейтингу легкості ведення бізнесу – з 118 позиції до 145 позиції, відповідно [9].

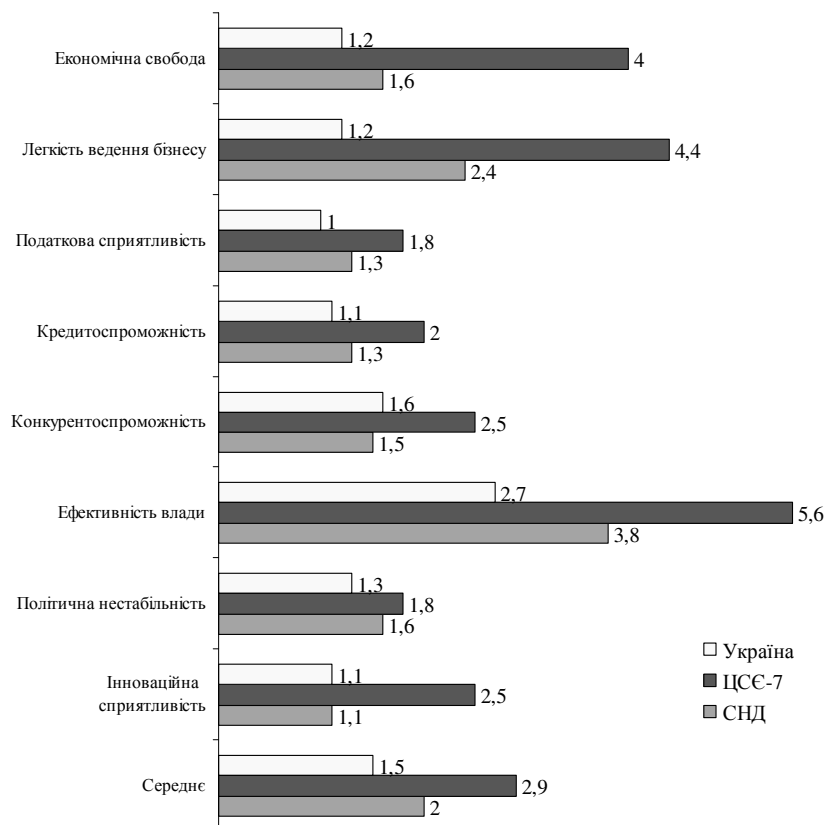
Основною проблемою інвестиційного середовища України є організація державного регулювання економічної діяльності, системи оподаткування, адміністрування бізнесу. Більше того, за останні роки стан справ лише погіршився.

Наведені критичні оцінки інвестиційного середовища України свідчать про значний розрив між інвестиційною привабливістю України та країн ЦСЄ – майже вдвічі. Більше того, середній показник сприятливості інвестиційного клімату країн СНД на чверть вищий за показник України (рис. 2). Тому очевидно, що Україна потребує комплексного реформування економіки та перегляду пріоритетів економічного розвитку. Для цього є певні умови та закладений значний потенціал розвитку. Насамперед цей потенціал нереалізованих можливостей перебуває у сфері інноваційного розвитку, де, порівняно з

країнами-засновниками ЄС, а навіть і країнами ЦСЄ, є великі можливості для розвитку та залучення прямих іноземних інвестицій. Підтвердженням можуть бути дані ЮНЕСКО, де Україна за рейтингом інтелекту нації посідає 23 місце серед 192 країн-членів цієї організації [13]. За рейтингом інноваційного потенціалу, який обчислюють фахівці Світового економічного форуму, Україна посідає 63 місце серед 139 країн світу, вище від Росії, Іспанії, Португалії, Польщі, Угорщини, Балтійських країн [140].

Рисунок 2

Порівняння оцінок привабливості інвестиційного середовища в 2011 р. (більше-краще)

Розраховано за даними [8;10;15]: розрахунки автора.

За часів ЄСРП майже половина інноваційної продукції, винаходів та вдосконалень мала пряме чи опосередковане українське походження. Однак фінансове забезпечення інноваційної сфери у ЄСРП перебувало на рівні 3 % ВВП, тоді як Україна в новітній період виділяє фінансування лише на рівні 0,84 % ВВП (інновації загалом), з яких на НДДКР – 0,41 % ВВП, та кількість підприємств, що впроваджують інновації, з кожним роком зменшується і становить 12–13 % [5].

Тим не менше, в Україні є достатньо чинників, які спонукають до бюджетного і приватного фінансування інноваційної сфери. Серед них високий потенціал розвитку ВВП, велика сировинна база, низький рівень власної переробки, застарілі технології виробництва тощо. Вагомою проблемою, яка знижує ефективність державних програм щодо розвитку інновацій, є відсутність чіткого визначення пріоритетів.

Законом України «Про пріоритетність інноваційної діяльності» (2003 р.) пріоритетними визначено 41 сферу, що призводить до розмивання ресурсів. Натомість у Німеччині такими є 5 сфер, у Росії – 8. На законодавчому рівні також немає чіткого, послідовного підходу. Протягом десяти останніх років в Україні було прийнято 20 ключових напрямів інноваційного розвитку, 20 стратегій, 80 концепцій та ще 20 регіональних стратегій, які також постійно змінюються [7].

Закон України «Про інноваційну діяльність» (2002 р.), яким запроваджено дієві податкові стимули для інноваційних підприємств як вітчизняних, так і з іноземним капіталом, передбачав наступне: 1) 50 % податку з прибутку, отриманого від продажу інноваційних товарів чи послуг, залишається на підприємстві з метою використання даних коштів виключно на фінансування інноваційної діяльності; 2) 50 % податку на додану вартість (ПДВ), отриманого від продажу інноваційних товарів чи послуг, залишається на підприємстві з метою використання цих коштів виключно на фінансування інноваційної діяльності.

Однак ці пільги було скасовано у 2005 році. Після скасування спеціального режиму значно знизилася продуктивність технопарків, які було засновано за час дії даного закону: експорт продукції технопарків та кількість зайнятих у них впала вдвічі, податкові платежі до бюджету – у 8 разів.

Дана політика йде в розріз із політикою інших країн, де пріоритетність та пільгові режими для технопарків та спеціальних зон пріоритетного розвитку інновацій лише посилити. Багато країн запроваджують урядові дотації та гранти. Ізраїль дотує 32 % від вартості інноваційного проекту, у Сінгапурі технопарки на 90 % фінансує держава, Тайвань запровадив семирічний термін без податку на прибуток, у Китаї компанії, що реалізують інноваційну продукцію, сплачують лише 10 % податку на прибуток, а в деяких провінціях він взагалі відсутній. Показовим є приклад Росії: вітчизняні та іноземні ком-

панії, що реалізують інноваційні проекти у «Сколково», повністю звільнено від сплати податку на прибуток, ПДВ, податку на землю і майно компанії [14].

Таким чином, очевидно, що Україна потребує чіткої, збалансованої програми розвитку інвестиційно-інноваційної діяльності. Доцільно зменшити кількість пріоритетних напрямів інноваційної діяльності, але збільшити обсяги їх фінансування, у тому числі з акцентом на іноземних інвесторів, оскільки власних ресурсів недостатньо. Також, на нашу думку, вбачається необхідним відновлення легітимності Закону України «Про інноваційну діяльність» та передбачених ним пільг, оскільки на кожну гривню державних дотацій у період діяльності закону припадало 19 гривень виготовленої інноваційної продукції, а обсяг виробництва досяг 3 млрд грн. у 2004 році. На думку О. Гавриша, Україна має можливість довести виробництво наукомісткої продукції до 20 % ВВП при стратегічному плануванні розвитку інноваційної сфери та вивченні досвіду успішних інноваційних країн. [9].

На думку багатьох експертів, Україна потребує серйозної лібералізації та трансформації податкової системи. Адже, за результатами дослідження бізнес-середовища фахівцями Світового Банку в 2011 році, Україна за сприятливістю фіскальної системи перебуває у світовому рейтингу на найнижчих сходинках – 181 місце серед 183 обстежених країн. З цього випливає, що податкова система України є однією з найбільш громіздких, складних, забюрократизованих та переобтяжених державним адмініструванням. Навіть суттєве вдосконалення не даватиме підстав вважати її сприятливою чи пільговою для іноземних підприємств. Тому, на нашу думку, мова повинна йти як про докорінну зміну системи адміністрування податків, так і про перегляд більшості ставок.

У зв'язку з цим іноземні інвестори значним недоліком інвестиційного середовища України вважають правову, політичну та економічну непередбачуваність, відносять її до країн із підвищеними інвестиційними ризиками та вказують на неефективну дієздатність механізмів забезпечення ринкових прав і свобод іноземних інвесторів, захисту їх майнових прав та інтересів [11].

Висновки. Україна для активізації надходжень прямих іноземних інвестицій потребує глибокого реформування економіки в аспекті покращення сприятливості інвестиційного клімату. Досягнення поставленої мети можливе шляхом виконання двох паралельних комплексів заходів. Перший покликаний забезпечити подолання негативних чинників – корупції, надмірної бюрократизації, правового та судового свавілля, тінізації економіки, митного та тарифного навантаження. Другий комплекс дій має забезпечити позитивні зміни – посилення захисту приватної та інтелектуальної власності, прискорення ринкових реформ та забезпечення відкритості економіки, сприяння створенню економічної та політичної стабільності тощо.

Література

1. Грюнинг Х. Система оценки корпоративного управления финансовым риском / Х. Грюнинг. – М. : Весь мир, 2007. – 304 с.
2. Законодавство України. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi>
3. Інвестиційна привабливість міст та регіонів України // Страхова справа. – 2006. – № 2 (22). – С. 33–35.
4. Кучма Л. Д. Зламане десятиліття / Л. Д. Кучма. – К. : Інформаційні системи, 2010. – 559 с.
5. Статистична інформація [Електронний ресурс] // Державний комітет статистики України. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>
6. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів / [авт.-упоряд. : Андрощук Г. О., Жилиєв І. Б., Чижевський Б. Г., Шевченко М. М.]. – К. : Парламентське видавництво, 2009. – 632 с.
7. Стратегія партнерства з Україною на 2008–2011 фінансових років [Електронний ресурс] // МБРР та МФК. – Режим доступу : http://siteresources.worldbank.org/INTUKRAINE/Resources/CPS_20071206_ukr.pdf.
8. CIA. The World Factbook. Mode of access: <https://www.cia.gov>.
9. Finance.ua, Аналітика. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2010/06/15/200503>.
10. Global Investment Promotion benchmarking 2009 [Electronic Resource] // International Financial Corporation. The World Bank Group. – Mode of access : <http://www.ifc.org//GIPB2009.SummaryReport.pdf>.
11. Paying taxes 2011. The global picture 2011 [Electronic Resource] // PricewaterhouseCoopers. – Mode of access : <http://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/paytax-2011.pdf>.
12. PricewaterhouseCoopers. [Electronic Resource] – Mode of access : <http://www.pwc.com/gx/en/industry-sectors/index.jhtml>.
13. The Global competitiveness Report 2010–2011 [Electronic Resource] // World Economic Forum. – Mode of access : <http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm>.
14. World Bank and International Financial Corporation : 2011 [Electronic Resource] // Doing Business Report. – Mode of access : <http://www.doingbusiness.org>.
15. World investment report 2010: Investing in a low-carbon economy. – New York – Geneva : UNCTAD, 2010. – 220 p. – Ref. after chapt.